

Præstegadehuset i Kalundborg

Præstegadehuset i Kalundborg

Af Hans Krongaard Kristensen

Det grundmurede hus Præstegade 23 er et de bedst bevarede byhuse fra dansk middelalder¹. Trods dette er det alligevel et hus, der er meget vanskeligt at forstå, og det er svært at give en fornuftig tolkning af de forskellige rum. Dette arbejde lettes naturligvis ikke af, at det bevarede stenhuse kun er en del af et større hele, hvori der også indgik en bygning af bindingsværk langs Præstegade. Væsentlig for en forståelse er dog en tolkning af husets overordnede funktion, hvilket er artiklens væsentligste emne.

Hvis man antager, at huset hørte hjemme i gruppen af bedre borgerhuse, vil man undre sig over mange små og store afvigelser fra gængse forhold. Det mest påfaldende er måske i virkeligheden de mange afvigelser.

Rundgang i huset

Huset består af kælder, to almindelige stokværk og en loftsetage af lidt speciel karakter. Mod øst ses klare spor af den tilstødende bygning, som via døre stod i forbindelse med de to stokværk og loftsetagen. Set fra Præstegade er huset meget tillukket. Kun to ganske små lysåbninger i nedre stokværk og ingen dør. Der er heller ikke nogen dør i vestgavlen; man skal helt om på gårdspladsen for at finde indgangsdøren. Det er næppe en købmand eller anden handlende, der har boet så afvisende. Her på gårdspladsen er der ved siden af indgangsdøren også et grundmuret trappe-tårn – i bunden med nedgang til kælderen. Trappetårnet er her i senmiddelalderen noget ganske eksklusivt. I den borgerlige bebyggelse og selv på betydelige borganlæg foregår adgangen mellem de forskellige etager via udvendige trætrapper og svalegange.

Ser man på bygningens planløsning, så er kælderen (a), der er delt i tre rum – dels med en langsgående skillevæg lidt forskudt i forhold til midten og dels ved en underopdeling med en tværskillevæg i den smalle afdeling mod nord, nok egentlig blot udformet med henblik på understøttelse af væggene i stueetagen. Her overraskes vi af en løsning med en langsgående skillevæg. I betragtning af, at huset ikke har nogen usædvanlig stor bredde indvendig, må udformningen nærmest betragtes som unik. Kælderen er overhvalvet, hvilket nok i grunden ikke er særlig typisk for borgerlige huse, men dog ikke ukendt.

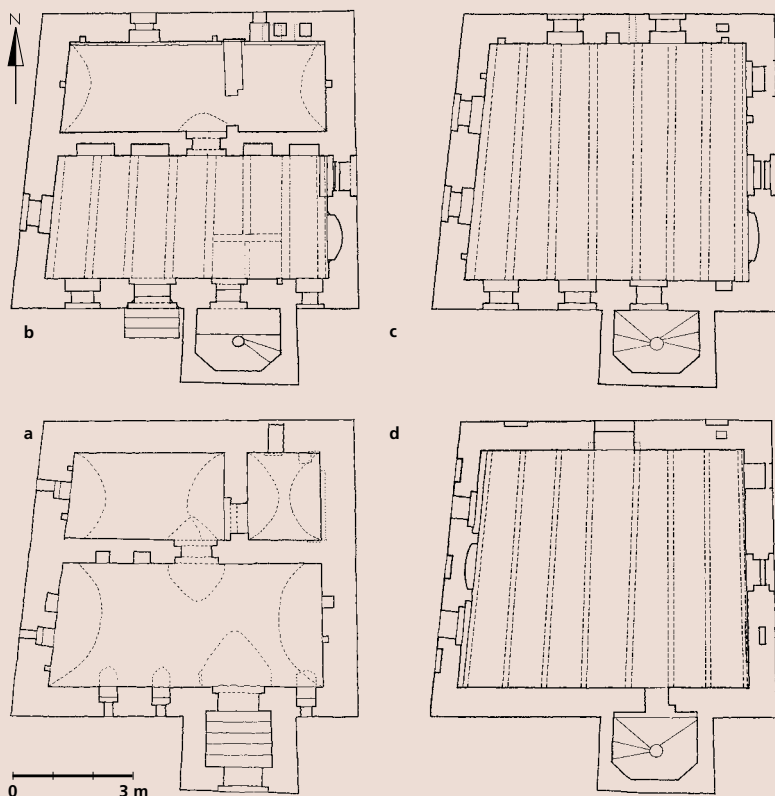
Stueetagen (b) har samme opdeling som kælderen. Adgangen sker fra syd, hvor man kommer ind i etagens største rum (6,5 x 3 m). Foruden yderdøren er der tre andre døre: til trappetårnet, til naborummet (eller rummene) mod nord og til den forsvundne tilbygning. Ved siden af sidstnævnte dør

i østgavlen er der en kamin. Rummet har altså kunnet varmes op og fungere som stue. Til gengæld må dets funktion have været præget af den centrale placering som gennemgangsrum med diverse krydsende ganglinjer. Det har ikke været en helt almindelig stue. Herfra kan man gå ind i et lidt smallere rum mod nord (ca. 4 x 2,2m) og videre til et lille kvadratisk rum i nordøsthjørnet (ca. 2 x 2,3m). Begge disse rum har fladt tøndehvælv og et lille vindue mod nord. I det lille rum mod nordøst er åbnin-

gen ganske beskedne – kun fire skifter høj og uden fals på ydersiden som husets øvrige vinduer har.

Overhvelvning af rum i en stueetage er usædvanlig i vore senmiddelalderlige købstadshuse, og sammenholdt med den beskedne lysåbning i det lille nordøstre rum og adgangen til rummet, synes der her at være lagt stor vægt på sikkerhed – både hvad angår tyveri og brand. Mod nord giver to fladbuede åbninger lige over gulvhøjde ad

Plan af de forskellige etager i Præstegade 23. a) kælder, b) stueetage, c) salsetage og d) loftsetage. Opmåling efter Kjeld Borch Vesth 1995.

gang til to kanaler i murlivet; de fører dels op til murkronen og dels ned til det lille rum i kælderen. Arrangementet er vanskeligt at tolke. Det er foreslået, at kanalerne har fungeret som faldstammer i en hemmelighed (toilet) eller indgik i et hypocaustlignende varmluftsanlæg². Begge muligheder synes dog vanskeligt brugbare, sådan som konstruktionen er udført. Det er da heller ikke muligt at pege på anlæg i andre bygninger med tilsvarende udformning.

I andet stokværk, salsetagen (c), hvortil der var adgang fra trappetårnet, er der kun et rum. Her findes også en kamin i østgavlen – dog ikke i midten, hvor der er en dør ud til den forsvundne sidebygning, men i gavlens sydlige del. Rummet har utvivlsomt fungeret som sal.

*Præstegade 23, set fra vest.
Foto L. Pedersen 2007.*

I loftsetagen (d) er der en dør til trappetårnet og en tilmuret mod den forsvundne fløj samt flere åbninger, der kan have fungeret som vinduer. Det mest interessante fænomen er dog en kamin i vestgavlen – eller rettere en påbegyndt kamin. Den er helt klart aldrig gjort færdig. Normalt var der ikke beboelse i loftsetagen, så af en eller anden grund må man have ændret planer under byggeriet.

Husets funktioner

Ser vi på den samlede planløsning, er det kun salen, der uden forbehold kan opfattes som et ukompliceret og genkendeligt rum. Opdelingen af kælderen kan naturligvis betragtes som en forudsætning for placeringen af skillevæggene i stueetagen og skal måske ikke tillægges selvstændig betydning, selv om udskillelsen af det lille rum i nordøst virker påfaldende. Den store vanskelighed ved tolkningen er naturligvis vort manglende kendskab til den forsvundne bygningsdel, der formentlig var opført i bindingsværk. Under alle omstændigheder har huset dog en meget speciel udformning. Så selv om Præstegadehuset er den bedst bevarede stenhusbygning i en dansk by, kan vi ikke benytte det som normgivende for andre huse.

Huset er dendrokronologisk dateret til slutningen af 1400-tallet, idet den yngste af to bjælker dateres til 1485-1490³.

De skriftlige kilder

Huset og den tilhørende grund menes identificeret på baggrund af tre bevarede middelalderbreve. De fandtes i Kalundborg Kirkes arkiv, og da Præstegadehuset efter Reformationen blev benyttet som præstegård, er det nærliggende at tolke teksterne som relaterede til huset. Man skal dog være opmærksom på, at der på nabogrunden

Sankt Gertrud, nederlandsk helgen, gengivet på korstolegavl fra Vissing Nonnekloster ca. 1400. Relieffet har oprindeligt været bemalt i stærke farver, så her er i bogstaveligste forstand "glansen gået af Sankt Gertrud". Talemåden har dog intet med den middelalderlige helgendyrkelse at gøre, men relaterer sig til den københavnske gade Sct. Gertruds Stræde og dens deroute i 17-1800-tallet. Senere har talemåden fra København så bredt sig til de sjællandske provinsbyer. Foto: Fotolab, Moesgård 1997.

mod vest samtidig var kapellanbolig, således at de gamle dokumenter lige så vel kunne angå et hus her.

Ved tolkning af teksterne skal man først gøre sig klart, at ordvalget ved retningsangivelser er lidt anderledes end i dag. Dernæst må vi antage, at begreber som "østen næst" og "østen optil" ikke er synonymmer, men to forskellige retningsangivelser. "Østen optil" må betyde, at grundens østside støder op mod en anden grund eller stræde, mens "østen næst" betyder øst for.

I 1483 købte sognepræsten "Hr. Jeip i Rørby og hans Arvinger en min Jord liggende paa Strandtvgaden (nuværende Præstegade) østen op til det Stræde, som Hr. Jeip købt har af "borgemestere" og Raad, og er fornævnte Gaard bygget vesten op til Hr. Ogis Gaard og "strencker" fra Gaden indtil Muren..." af Mikkel Nielsøn⁴. Den 5/4 1484 bekræfter bystyret, at "Vi har solgt Hr. Jeip Anderssøn Sognepræst i Rørby 1 Jord, som var et Stræde og hørte Byen til for 4 lødige Mk. til at betale Byens Gæld med, med saa Skel om Byen Behov gøres, da skal der være fri Indgang igennem hans Port og Gaard indtil Muren, og der skal gøres en Trappe op til forskrevne Mur. Dette Stræde ligger paa

*Strandgaden østen næst den Gaard, som Hr. Jeip Anderssøn købte af beskeden Md. Michel Nielssøn.... og vesten næst Hr. Hans Krones Gaard, som hører til s. Gertrwdh Alter...."*⁵

Vi hører altså her om et stræde fra Præstegade og ud til bymuren, som sognepræsten i Rørby har overtaget, dog således at der skal være adgang gennem hans gård. Strædet går langs Præstegadehusets vestgavl ned til Skibslågetårnet. Præsten i Rørby har, som det klart fremgår af begge kilder, købt grunden på strædets vestside. På den side, hvor nu Præstegadehuset ligger, findes en gård, der hører til Sankt Gertruds Alter.

I 1499 gav præsten Jep Andersen i Rørby så "*min Gaard liggende i Kaalundeborg paa Strandgadhen (nu Præstegade) østen næst Hr. Aages Gaard og vesten næst s. Gertrvdz Gaard*" til Sankt Gertruds alter i Kalundborg Kirke⁶. På dette tidspunkt fandtes der altså i modsætning til tidligere en bygning kaldet Sankt Gertruds Gård her, hvor Præstegadehuset står i dag. Med en dendrodatering af dette til ca. 1490 betyder det, at huset er opført i tidsrummet mellem brevet fra 1484 og det fra 1499. Præstegade 23 er altså opført som Sankt Gertruds Gård.

Sankt Gertruds Gård

Identifikationen af huset som en Sankt Gertruds Gård forklarer, at så mange enkeltheder er forskellige fra, hvad man ville forvente ved et traditionelt borgerligt byhus. Til gengæld giver den ikke umiddelbar nogen forklaring på hensigten med den specielle indretning og de mærkelige detaljer. Problemet ligger bl.a. i, at vi hverken kender tilsvarende bygninger eller ved ret meget om funktionen i en Sankt Gertruds Gård. Så der er stadig behov for fortsatte studier i huset.

Sankt Gertrud blev i senmiddelalderen en populær værnehelgen for rejsende og fremmede. I visse byer dannedes der Sankt Gertrudsgilder, hvilket også gælder Kalundborg, hvor det omtales første gang i 1395⁷. Gildet havde som tidligere nævnt et kapel i Kalundborg kirke - formentlig i søndre korsarm⁸. Andre steder var der selvstændige Gertrudskapeller og -huse. De gilder, vi har lidt mere viden om end det i Kalundborg, tog sig bl.a. af begravelser af fremmede, der døde i sognet uden slægt eller bekendte⁹. I udlandet kender man også herberger med tilhørende badstuer knyttet til Sankt Gertrudskapellerne, men om en sådan funktion kendtes i Danmark, er ikke rigtig oplyst.

Noter/litteratur

¹ Præstegadehuset har tiltrukket sig en del opmærksomhed som f.eks. Engqvist, H.H. 1976: "Über die Gestaltung und Disposition des Bürgerhauses in Dänemark um 1500". Häuser und Höfe der handelstreibenden Bevölkerung im Ostseegebiet und im Norden vor 1500 (= *Acta Visbyensia V*), s. 174-175 Visby. Engqvist, H.H. 1988-89: "Bebyggelsesmønstre og bygningstyper i danske byer i årene mellem 1480 og 1630". *Købstadsmuseet "Den gamle By"*, Årbog s. 35-36. Ganshorn, J. 1987: "Stenhuse i Kalundborg". *Hikuin* 13, s. 63-84. Den nyeste behandling gives i Vesth, K.B. 1995: "Præstegade 23, Kalundborg". *Bygnings Arkæologiske Studier* 95, s. 53-54.

² Ganshorn 1987, s. 79; Vesth 1995.

³ *Arkæologiske udgravninger i Danmark 1992* (1993), s. 318-319. Der blev udtaget prøver af to bjælker over 2. stokværk. Dateringerne var ca. 1475-80 og ca. 1485-1490. Så de er ikke fældet på samme tid.

⁴ Rep 2, III, 5375. Repertorium diplomatium regni Danici mediævalis. *Fortegnelse over Danmarks Breve fra Middelalderen med udtog af de hidtil udtrykte*. 1. Rk. udg. ved Kr. Erslev, 2 Rk. udg. ved William Christensen, 1894-1939. København.

⁵ Rep 2, III, 5435.

⁶ Rep 2, III, 8824.

⁷ DiplDan 4,V, 376. DiplDan: *Diplomatarium Danicum*, udg. af Det danske Sprog- og Litteraturselskab, København 1938. (Oversættelse i Danmarks Riges Breve med samme nummerering og udgiver).

⁸ *Danmarks Kirker, Holbæk Amt* s. 3018. Danmarks Kirker, Holbæk Amt, udg. af Nationalmuseet ved Jørgensen, M-L., Johannsen, H. og Vedsø, M. København 1979-94.

⁹ Bisgaard, L. 2001: "*De glemte altre. Gildernes religiøse rolle i senmiddelalderens Danmark*." Odense 2001, s. 222-224.